

УДК 94 (477.83)«1944–1953»:341.43

Руслана ПОПП,

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
ryslana_popp@ukr.net

ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1944 – 1953)

У статті висвітлюються причини та масштаби повоєнних переміщень населення Дрогобищини у перші повоєнні роки. Показано, що депортаційно-переселенська політика радянського керівництва щодо населення краю скеровувалась в першу чергу на придушення національно-визвольного руху, позбавлення його соціальної і моральної підтримки, уніфікацію етнопонаціональної структури регіону.

Ключові слова: Дрогобицька область, Дрогобищина, переміщення, переселення, депортація.

Літ. 26.

Ruslana POPP,

PhD. (History), Assistant Professor of Modern History of Ukraine,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) ryslana_popp@ukr.net

POPULATION MOVEMENTS DROHOBYCH REGIONS (1944 – 1953 YEARS)

The article highlights the causes and the extent of post-war Drohobych population movements in the early postwar years. It is shown that immigration policy of Soviet leadership toward population of the land was primarily to suppress the national liberation movement, to get rid of social and moral support, to the unification of national ethnic structure of the region.

Keywords: Drohobych region, moving, relocation, deportation.

Ref. 26.

Руслана ПОПП,

кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) ryslana_popp@ukr.net

ПЕРЕМЕЩЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ДРОГОБЫЧЕСКОЙ ОБЛАСТИ (1944 – 1953)

В статье освещаются причины и масштабы послевоенных перемещений населения Дрогобищини в первые послевоенные годы. Показано, что депортационно-переселенческая политика советского руководства в отношении населения края направлялась в первую очередь на подавление национально-освободительного движения, лишение его социальной и моральной поддержки, унификацию этнопонациональной структуры региона.

Ключевые слова: Дрогобычская область, Дрогобищина, перемещение, переселение, депортация.

Лит. 26.

Постановка проблеми. Нові тенденції розвитку історичної науки пов'язані з подальшою регіоналізацією історичних досліджень, зростанням уваги до місцевої історії. Багато краєзнавчих проблем, зокрема, процеси переміщення населення Дрогобищини у перші повоєнні роки, потребують детального аналізу і об'єктивного висвітлення на основі ретельного опрацювання джерельного матеріалу. Уроки складного і суперечливого повоєнного періоду нашої історії є актуальними і мають бути враховані у сучасних суспільно-політичних реаліях.

Аналіз досліджень. На сьогодні є значна кількість досліджень, в яких розкриваються депортаційно-переселенські заходи радянської влади в західних областях України у повоєнний період.

Серед них хочемо виокремити працю Й. Надольського, в якій автор аналізує причини, методи та етапи проведення депортацій в західноукраїнському регіоні [16]. На політичних чинниках міграційних процесів в західних областях УРСР в 1944 – 1950-х рр. наголошує Ю. Сорока [22]. Проблеми переселення українців із Польщі в УРСР у 1944 – 1946 рр. та їх соціально-економічну адаптацію в низці своїх статей розглядає В. Кіцак [11], [12]. Характер переміщень населення регіону в окреслений період визначає В. Кислий [10]. У цих публікації містяться окремі дані щодо Дрогобицької області. Краєзнавчий аспект проблеми, зокрема, методи боротьби радянської карально-репресивної системи з національно-визвольним рухом на Дрогобиччині, окреслено у публікації В. Ільницького [8]. Узагальненої розвідки про переміщення населення краю у перші повоєнні роки не має.

Метою статті є висвітлити причини, характер та масштаби переміщень населення Дрогобицької області у перші повоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. Період перших повоєнних років визначається суттєвими суспільно-політичними та соціальними трансформаціями на Дрогобиччині. В цей час відбуваються різні за своєю суттю та характером чисельні переміщення населення. Депортації місцевого населення у віддалені регіони СРСР мали стати одним із дієвих засобів боротьби сталінського тоталітарного режиму з українським визвольним рухом. Першочерговому виселенню підлягали члени ОУН та воїни УПА, їхні сім'ї, а також особи, що підтримували український національно-визвольний рух. Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У С. Олексенко, доповідаючи секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову в кінці грудня 1945 р., наголошував: «Звичайно виселення сімей [...], засіб швидкої ліквідації бандитизму, але я повинен сказати, що це засіб дуже сильний, і коли його по-справжньому використати, буде добрий результат», і просив ще більше вагонів для відправки населення [21, 392].

Від липня 1944 р. до січня 1945 р. з Дрогобицької області було виселено у віддалені райони СРСР 460 сімей – 1 285 осіб, звинувачених у підтримці ОУН і УПА [2, 106]. У 1945 р. депортували вже – 668 сімей (1 746 осіб), у 1946 р. – відповідно 849 (2241). Загалом за три роки – 1 977 сімей (5 272 особи) [18, 349]. У довідці начальника 1-го спецвідділу МВС УРСР про виселення з Дрогобицької області за період 1944–1946 рр. наводиться така ж цифра щодо сімей учасників українського підпілля (1 977), але кількість осіб вказана більша – 5 590 [18, 316]. Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У у квітні 1947 р. звертався до найвищого партійного керівництва республіки з проханням вжити заходів для прискорення оформлення справ на виселення сімей учасників визвольного руху [15, 308].

Наймасштабніша депортація населення західноукраїнських земель була проведена у жовтні 1947 р. Тоді органи державної безпеки при допомозі обласної партійної організації виселили з Дрогобицької області 4 559 сімей (14 486 осіб) «оунівських бандпосібників» [1, 2]. Радянські спецслужби ретельно збирали інформацію про реагування населення області на такі акції. У доповідній записки обласного партійного керівництва на ім'я секретаря ЦК КП(б)У, зокрема, зазначалося, що енергетик дрогобицької електростанції Волярський обурювався: «Скільки я прожив на світі, але такої влади ще не бачив. Це не люди, а варвари. Хапають дітей, жінок, старих і, незважаючи на зиму, вивозять в Сибір», а жителька Дрогобича Ксенія Фецяк взагалі заявила: «Нехай не тішаться росіяни і всі східняки. Сьогодні виселяють нас, а завтра будуть їх» [25, 383]. Для того, щоб населення області «вірно» розуміло проведену акцію проводилася широка роз'яснювальна робота, у всіх селах відбувалися збори партійно-радянського активу.

Примусові переміщення населення продовжуються і в наступні роки. Міністерство внутрішніх справ УРСР звітувало, що протягом 1947 – 1948 рр. з Дрогобицької області було вислано 4 504 сім'ї (14 456 осіб) [18, 349]. У 1948 – 1953 рр. найбільше постраждали заможні селяни, так звані куркулі, які не хотіли вступати до колгоспів. У 1950 р. у Дрогобицькій області передбачалося розкуркулити 50 господарств області, виселити 183 особи. Бажаючи вислужитися перед вищим керівництвом, обласне пропонувало майже вдвічі більше: 103 господарства і 390 осіб [16, 220]. Насправді під час колективізації розкуркулювати вже не було кого, адже відразу після війни органи влади конфіскували землі селянських господарств, які перевищували встановлені норми землекористування. Як правило, місцева влада брала до уваги минуле хлібороба. До куркулів

зараховували тих, хто до вересня 1939 р. і під час німецької окупації мав міцне господарство, орендував землю, використовував найману працю. При цьому на наявний майновий стан уже не звертали уваги [19, 492]. У рішенні Дрогобицького облвиконкому від 6 квітня 1951 р. зазначалося, що «куркульські родини, залишившись поза колгоспами, живуть одноосібно, вороже ставляться до колгоспного життя». Виселенню за межі області, у віддалені райони, підлягало тоді 19 «куркульських родин» [14, 31–36]. Усе майно депортованих конфіскували, частково ним сплачували державні зобов'язання перед іншими суб'єктами, частину передавали безкоштовно колективним господарствам для постійного користування.

Примусово переміщеним особам дозволяли брати із собою найнеобхідніші предмети, дрібний господарський реманент, продукти харчування. Уже самими тривалими перевезеннями влада прирікала на голод, смерть, хвороби людей. Пані Розалія Рамик з села Раневичі Дрогобицького району, згадує, що вона, тринадцятирічна, і її родина, ледве пережили двотижневу дорогу у товарному вагоні до місця виселення [23].

Порушуючи так звану «радянську соцзаконність», представники силових структур, у більшості випадків безкарно, здійснювали самочинні розстріли, вбивства, поранення, грабунки, побиття, вилучення і присвоєння власності особливо тих, кого вивозили [15, 284–286]. На третій Дрогобицькій міській партійній конференції озвучувався факт, що конфісковане майно виселеного аптекаря з вулиці Чкалова, на суму 18 тис. рублів, було відразу перевезене до квартири секретаря обкому [7, 18].

Прагнучи уніфікувати етнонаціональну та соціальну структуру населення західноукраїнського регіону, радянський режим проводив переселенські акції. Фізичне винищення переважної більшості єврейського населення Дрогобищини в роки німецької окупації зумовило те, що на час відновлення радянського режиму помітно зросла частка польського населення. Загалом у 1944 р. в Дрогобицькій області поляки становили 20,3 % від всього населення [25, 85]. У вересні 1944 р. в Любліні була підписана угода між урядом Радянської України та Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) про евакуацію українців з Польщі і поляків із західних областей України. Після проведення на підприємствах і установах регіону зборів по обговорюванню цієї угоди, обласне керівництво звітувало республіканському, що «виступи польських громадян свідчать про те, що поляки добровільно не хочуть їхати до Польщі, бажають залишитися на Україні» [6, 36]. Підтвердженням того, що польське населення здебільшого не хотіло покидати землю, яка стала для них батьківщиною є висловлювання окремих мешканців області, які містяться у численних секретних інформаціях, яке місцеве партійно-радянське керівництво відправляло до центрального. Зокрема, начальник відділу кадрів другого Дрогобицького нафтопереробного заводу Ю. А. Гаврик стверджував: «Я цьому питанню не приділяв уваги, тому що моя родина не тільки живе, а й працює на цьому заводі багато років, нас так і звуть тут «Діти заводу», то чому я буду їхати до Польщі... Про переїзд до Польщі не тільки в мене таке ставлення, а й майже у всіх поляків, що працюють на заводі». Директор шостої польської школи Дрогобича Я. І. Чужинський при розмові на цю тему теж наголошував: «Нема чого їхати до Польщі, нам і тут добре» [6, 34]. Ставлення до виїзду не було зовсім однозначним, були і такі, що висловлювали бажання виїхати до Польщі. Директор школи Чижевський резюмував: «Я педагог, скрізь найду роботу при будь-якій державній системі. Мені подобається порядок в радянській школі, але все ж я хочу жити там, де більше поляків». «... Дуже рада, що мені надається можливість їхати в Польщу. Що тут робити – тут будуть жити росіяни, українці», – стверджувала пані Завадська, акушерка в Дрогобицькій лікарні [6, 59]. Польські націоналістичні організації вели наполегливу пропаганду серед польського населення, спрямовану на переконування щодо недоцільності виїзду до Польщі [9, 25]. У ніч на 22 січня 1945 р. із службового приміщення уповноваженого ПКНВ у Дрогобицькому районі було викрадено і спалено документи, які фіксували заяви тих, хто бажав виїхати до Польщі, та інші матеріали [9, 25].

На 15 січня 1945 р. до Польщі з області виїхало 1 026 родин (2 007 осіб) [4, 5]. Щоб пришвидшити переселення поляків сталінський режим вдався до репресій. До середини січня 1945 р. у Дрогобицькій області було заарештовано 955 осіб [14, 243]. Радянські спецслужби рапортували: «якщо на 20 грудня 1944 р. записалося на виїзд до Польщі 3 219 осіб, то після арештів на 18 січня

1945 року зареєстровано вже було 12 109 осіб» [26, 294]. Влада квапилася з виселенням поляків, а ще більше з заселенням їх квартир. Обком КП(б)У змушений був видати розпорядження про заборону займати помешкання тих, хто виїжджав до повного оформлення ними документів на виїзд [4, 8]. З 38 640 польських родин (136 574 особи), які за офіційними даними мешкали у Дрогобицькій області, на жовтень 1945 р. на виїзд було зареєстровано 33 980 сімей (93 216 осіб) [5, 72]. Виселення поляків з території західних областей України в основному було завершено восени 1946 р. З Дрогобицької області було переселено 115 288 осіб [1, 60].

Паралельно з виїздом поляків розпочалося переселення українців з південно-східних регіонів Польщі. У Дрогобицькій області мало розселитися 14 тисяч осіб [13, 48]. Вивезти частину майна, худобу, українським родинам майже не вдалося. Офіційно уряд УРСР дбав про переселенців – було прийнято велику кількість програмних документів, що мали сприяти швидкій адаптації нових громадян УРСР, але багато із запланованих заходів так і залишилось на папері й більшість проблем люди розв'язували самотужки [13]. За даними Дрогобицького обкому, на постійне проживання в область прибуло 5 477 сімей українців-переселенців, що складало 19 149 осіб. Згідно з підсумковим звітом про виїзд українського населення за 1947 р., у Дрогобицькій області було розселено 8 073 сімей (33 614 осіб) [11, 386].

Переселенська акція 1948 р. офіційно мала вирішити урегулювання прикордонного розмежування українських та польських територій. Із 17 населених пунктів Дрогобицької області виселили 8 736 осіб [11, 388]. Масовий характер мало примусове переміщення населення 1951 р., яке відбулося під егідою обміну ділянками державних територій між СРСР і Польською Республікою. Переселення 1951 р. відбувалося. Польській Республіці передано 45 населених пунктів із прикордонних районів області. Перший ешелон з виселенцями відїхав. За підрахунками В. Кислого, в 1951 р. із Нижньо-Устрицького, Стрілківського, Хирівського районів Дрогобицької області з 13 червня до 17 жовтня примусово виселили 7 159 сімей (32 072 осіб) [11, 390]. Переміщали до заздалегідь визначених областей УРСР: Миколаївської, Одеської, Сталінської, Херсонської. У Дрогобицькій області залишилися тільки окремі медичні працівники, вчителі, кваліфіковані робітники. В своїх спогадах переселенці спростовують думку про добровільність переселення, більшість людей не хотіли покидати споконвічні батьківські землі, залишати відбудовані після воєнного лихоліття господарства [18, 51].

24 серпня 1944 р. Державний комітет оборони СРСР прийняв постанову «Про організацію прийому радянських громадян, що повертаються на Батьківщину, насильно вивезених німцями, а також тих, що за різних умов потрапили за кордонну лінію між СРСР та Польщею». Всіх, хто повертався додому, спочатку перевіряли у фільтраційних таборах та переселених пунктах, – там вони проходили співбесіду і лише тоді вирішувалася їхня доля [5, 54–55]. Ще не вдалося підрахувати скільки людей після воєнних лихоліть повернулося на Дрогобищину.

Незважаючи на те, що західні області УРСР порівняно із східними регіонами в економічному і демографічному плані постраждали в роки війни набагато більше, органи влади вже в перші місяці після завершення німецької окупації розпочали масову мобілізацію працездатного населення для роботи на промислові об'єкти у східні області республіки. Роботу щодо набору робітників у промисловість проводив відділ організованого набору робітників Дрогобицького облвиконкому. У період з 1946 до 1949 рр. методом організаційного набору в промисловість східних областей УРСР з Дрогобицької області було направлено 2 026 осіб [22, 60]. За ухилення від трудової мобілізації органи радянської влади накладали штраф, або притягали до кримінальної відповідальності. Протягом 1949 – 1953 рр. з Дрогобицької області в південні регіони УРСР виїхало 18 772 сімей, найбільше з усіх західних областей України. За припущенням Ю. Сороки, якщо середньостатистичний показник складу сім'ї у Дрогобицькій області тоді становив 4,2 члени, то регіон в цей період залишило приблизно 78 842 осіб [22, 61]. Це суттєво зменшувало кількість корінного населення краю, дало змогу усунути національно-свідомих та вороже налаштованих до тоталітарного режиму груп населення.

Висновки. У перші повоєнні роки відбуваються масові переміщення населення Дрогобищчини. Депортації, виселення, міграції були пов'язані насамперед з урегулюванням повоєнних кордонів, поверненням населення додому після воєнних подій, методами боротьби з українським ви-

звольним рухом, потребою трудових ресурсів. За своїм характером переміщення населення були переважно насильницькі і мали політичний підтекст, пришвидшили колективізацію, підірвали соціальну базу українського руху Опору, уніфікували етнонаціональну структуру регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. – Т. 2. 1946 – 1947 р. – Львів : «Місіонер», 1998. – 750 с.
2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 26.
3. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 2. – Спр. 57.
4. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 44.
5. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 89.
6. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 2. – Спр. 36.
7. ДАЛО. – Ф. П-5002. – Оп. 1. – Спр. 151.
8. Ільницький В. Боротьба радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху у Дрогобицькій області 1948 – 1949 рр. (за матеріалами Державного архіву Львівської області) / В. Ільницький // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2009. – №13. – С. 224–231.
9. Ільницький В. Українсько-польське протистояння на теренах Дрогобиччини (1943 – 1944 рр.) : документи ОУН і УПА / В. Ільницький, М. Галів – Дрогобич : Посвіт, 2008. – 60 с.
10. Кислий В. Статистика переселенсько-депортаційних процесів в українському середовищі Холмщини, Надсяння і Лемківщини: шлях до радянської України (1944 – 1951 рр.) / В. Кислий // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 17. – К., 2009. – С. 379–395.
11. Кіцак В. Переселення українців Польщі до УРСР (1944 – 1947 рр.) / Куцак В. // Наукові записки: зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. – К. : НПУ, 2000. – Ч. 3. – С. 153–160.
12. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944 – 1947) // Альманах «Молода нація». – К. : Молодоскип, 2000. – № 1. – С. 96–122.
13. Клімецький М. Етнічно-демографічні зміни на Волині та у Східній Галичині у роки Другої світової війни / М. Клімецький // Україна-Польща : важкі питання : матеріали II міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918 – 1947 рр.». – Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 232–244.
14. Літопис нескореної України – Кн. 1. – Львів : Просвіта, 1993. – 800 с.
15. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 – Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.
16. Надольський Й. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939 – 1953 рр.) / Й. Надольський – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. – 260 с.
17. Ніточко І. І. Остання депортація: до 60-річчя примусового переселення 1951 року ... 1951 року / І. І. Ніточко. – Одеса : Прес-кур'єр, 2011. – 240 с.
18. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів : Астролябія, 2009. – 768 с.
19. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40-х років // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / М. Сеньків. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 488–497.
20. Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944 – 1946 роках. – К. : Укр. видавн. спілка, 1999. – 191 с.
21. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 742 с.
22. Сорока Ю. Політичні та економічні чинники міграційних процесів в західних областях УРСР в 1944 – 1950-х роках / Ю. Сорока // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 2003. – Вип. 91–93. – С. 60–63.
23. Спогади жертв тоталітарних режимів. Аудіо-книга БФ «Карітас СДЄ УГКЦ», 2012.
24. Терлюк І. Етнодемографічна ситуація в західних областях України в 1944 р. / І. Терлюк // Дослідження з історії України. Вісник ЛДУ. Серія історична. – 1993. – Вип. 29. – С. 81–87.
25. Чорна книга України : Зб. Документів, архівів, матеріалів, доп., ст., досліджень, есе. – К. : Вид. центр «Просвіта», 1998. – 784 с.
26. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Kraków : Proszynski i S-ka SA, 2005. – 454 s.

REFERENCES

1. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady. U trokh tomakh. – T. 2. 1946 – 1947 r. – Lviv : «Misioner», 1998. – 750 s.
2. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO) – F. 5001. – Op. 6. – Spr. 26.
3. DALO. – F. P-5001. – Op. 2. – Spr. 57.
4. DALO. – F. P-5001. – Op. 6. – Spr. 44.
5. DALO. – F. P-5001. – Op. 6. – Spr. 89.
6. DALO. – F. P-5001. – Op. 2. – Spr. 36.
7. DALO. – F. P-5002. – Op. 1. – Spr. 151.
8. Ilnytskyi V. Borotba radianskoj represyvno-karalnoj systemy proty ukrainskoho vyzvolnoho rukhu u Drohobytiskii oblasti 1948 – 1949 rr. (za materialamy Derzhavnogo arkhivu Lvivskoi oblasti) / V. Ilnytskyi // Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky. – Lutsk, 2009. – №13. – S. 224–231.
9. Ilnytskyi V. Ukrainsko-polske protystoiannia na terenakh Drohobychchyny (1943 – 1944 rr.) : dokumenty OUN i UPA / V. Ilnytskyi, M. Haliv – Drohobych : Posvit, 2008. – 60 s.
10. Kyslyi V. Statystyka pereselensko-deportatsiinykh protsesiv v ukrainskomu seredovyshchi Kholmshchyny, Nadsiannia i Lemkivshchyny: shliakh do radianskoj Ukrainy (1944 – 1951 rr.) / V. Kyslyi // Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. – T. 17. – K., 2009. – S. 379–395.
11. Kitsak V. Pereseleattia ukrainsiv Polshchi do URSS (1944 – 1947 rr.) / Kitsak V. // Naukovi zapysky : zb. nauk. statei Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Drahomanova. – K. : NPU, 2000. – Ch. 3. – S. 153–160.
12. Kitsak V. Rozseleattia ukrainsiv Polshchi v URSS (1944 – 1947) // Almanakh «Moloda natsiia». – K. : Smolokyp, 2000. – № 1. – S. 96–122.
13. Klimetskyi M. Etnichno-demohrafichni zminy na Volyni ta u Skhidnii Halychyni u roky Druhoj svitovoi viiny / M. Klimetskyi // Ukraina-Polshcha : vazhki pytannia : materialy II mizhnar. seminaru istorykiv «Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918 – 1947 rr.». – Varshava, 2006. – T. 10. – S. 232–244.
14. Litopys neskorenoi Ukrainy – Kn. 1. – Lviv : Prosvita, 1993. – 800 s.
15. Litopys neskorenoi Ukrainy. Dokumenty, materialy, spohady. Kn. 2 – Lviv : Halytska vydavnycha spilka, 1997. – 664 s.
16. Nadolskyi Y. Deportatsiina polityka stalinskoho totalitarnoho rezhymu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939 – 1953 rr.) / Y. Nadolskyi – Lutsk : Redaktsiino-vydavnychiy viddil «Vezha» Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 2008. – 260 s.
17. Nitochko I. I. Ostannia deportatsiia: do 60-richchia prymusovoho pereseleattia 1951 roku ... 1951 roku / I. I. Nitochko. – Odesa : Pres-kurier, 2011. – 240 s.
18. Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast. Knyha persha. – Lviv : Astroliabiia, 2009. – 768 s.
19. Senkiv M. Zakhidnoukraisne selo: nasylnytska kolektyvizatsiia 40-kh rokiv // Ukraina : kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist / M. Senkiv. – Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2000. – S. 488–497.
20. Serhiichuk V. Deportatsiia poliakiiv z Ukrainy. Nevidomi dokumenty pro nasylnytske pereseleattia bilshovytiskoiu vladoiu polskoho naseleattia z URSS v Polshchu v 1944 – 1946 rokakh. – K. : Ukr. vydavn. spilka, 1999. – 191 s.
21. Serhiichuk V. Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukraisni zemli u 1944 – 1953 rr. Novi dokumenty i materialy / V. Serhiichuk. – K. : Dnipro, 1998. – 742 s.
22. Soroka Yu. Politychni ta ekonomichni chynnyky mihratsiinykh protsesiv v zakhidnykh oblastiakh URSS v 1944 – 1950-kh rokakh / Yu. Soroka // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia. – Vyp. 91–93. – Kyiv, 2003. – S. 60–63.
23. Spohady zhertv totalitarnykh rezhymiv. Audio-knyha BF «Karitas SDIe UHKTs», 2012.
24. Terliuk I. Etnodemohrafichna sytuatsiia v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy v 1944 r. / I. Terliuk // Doslidzhennia z istorii Ukrainy. Visnyk LDU. Serii istorychna. – 1993. – Vyp. 29. – S. 81–87.
25. Chorna knyha Ukrainy : Zb. Dokumentiv, arkhiviv, materialiv, dop., st., doslidzen, ese. – K. : Vyd. tsentr «Prosvita», 1998. – 784 s.
26. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Kraków : Proszynski i S-ka SA, 2005. – 454 s.

Статтю подано до редакції 10.11.2016 р.